udako
euskal
unibertsitatea

BARIANTZ ANALISIA

IRUINEA 1979

udako
euskal
unibertsitatea

UDAKO EUSKAL UNIBERTSITATEA

IRUÑEA 1979

BARIANTZ ANALISIA

PRESTATZAILE: ANGELES IZTUETA

B A R I A N T Z   A N A L I S I A

ESTATISTIKA

Egile: Anjeles Iztueta Azkue
Matematikalaria
Ekonomi Fakultatean, irakasle
Bilboko Unibertsitatean

U. E. U. 79

AURKIBIDEA

0. S A R R E R A.

0. 1. BARIANTZ ANALISIA. Zertan datza? Zertarako erabili ohi da?

Adibidez, suposa dezagun, gari mota baten errendimenduan, faktore batzuk (hazi, hazaro,lurtzati, humidurak) duten eragina aztertu nahi dugula.

Hoietatik, batzuk aukera genitzake,(aldez aurretik,guretzat eragin gehiena duteenetakoetatik) eta gariaren errendimenduan,beroien eragina aztertu nahian, diseinu bat antola eta egokitu genezake.

Funtsean hau esan genezake: "esperimendu batetan, faktore batek datueri, (azareari dagokionaz gain) eransten dien sakabanakuntza naiko handia edo garrantziduna denean, faktorearen eragina esperimenduan, nabaria dela baieztatu genezake".

Bariantz analisia honetan datza: "DATUEN SAKABANAKUNTZA GUZTIRA, BANAKATZEAN: ALDE BATETIK FAKTORE DESBERDIN BAKOITZARI DAGOKION SAKABANAKUNTZA ETA BESTETIK AZAREARI DAGOKIONA; ETA ONDOREN BEROIEN GARRANTZIA ESTATISTIKOKI AZTERTZEAN".

Adibidearekin jarraituaz,

bedi Y = (gari mota baten errendimenduaren zenbakizko neurgarria).
eta suposa dezagun ,Y. ren gain, faktore batzuk duten eragina aztertu nahi dugula, esperimendu batetaz.
Sinbolikoki: Y? (hazi mota, lurzatia, humidura...)

Gauzak errexteaz suposa dezagun azterketa mugatzen dugula eta honetan datzala: ze eragin dute gariaren Y erredimenduan lurtzati moeta desberdinek?. Y? (Lurtzati).

Era honetako diseinua egin genezake:

Lau lurtzati moeta desberdin aukera ondoren, L_1, L2, L_3, L_4, lurtzati bakotzean eta egoera berdinetan (hazi mota berdina, humidura berdina, egun berdinean... e. a.) garia aldatzen dugu; geroz zati bakoitzean goriaren Y, errendimenduaren neurketak egiten ditugularik:

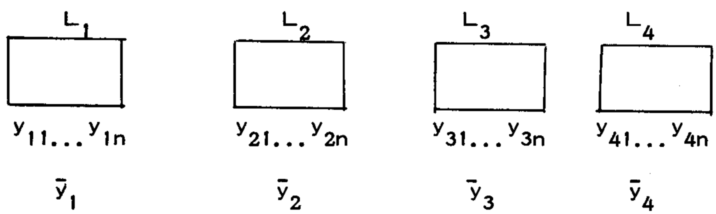

Lurtzati bakoitzean, datu enpirikoek duten sakabanakuntza teorikoki azareari bakarrik dagokio. Azare-egoera lurtzati guztietan berdina dela suposat uko dugu.

Noiz esan liteke, Y.ren gain, lurtzati mota desberdinek ez dutela eraginik?

Intuitiboki ikus daiteke, kasu horretan hau gertatu beharko litzatekeela: lurtzati desberdinetan batez-besteko gariaren errendimendua teorikoki berdina izatea. Beraz bariantz analisia (kasu honetan) H_o hipotesiahau egiaztatzen datza:

$$H_o: E(\bar{y}_1) = E(\bar{y}_2) = \ldots = E(\bar{y}_4)$$ edo baliokidea dena, lurtzati moeta desberdinek ez dute ereginik gariaren Y errendimenduan.

Nola egiaztatzu H_o hipotesia?...

Ze lurtzati zaizkio faboragarrigoak, gari mota horri?...

Galdera guzti hoieri erantzun genitzaioke Bariantz analisiaz.

Berdin beste eratako diseinuak egin genitzake Y? (lurtzati mota, hazi mota), Y? (lurtzati, hazi mota humidura)... azterketei dagozkienak.

0. 2. EREDU DESBERDINAK, BARIANTZ ANALISIAN

Bi eratako faktoreak, ditugu, Bariantz analisian: eragin sistematikozko faktoreak, eta eragin aleatoriozko faktoreak.

Eragin sistematikozko faktoreak

esperimendu batetan, A faktorea, eragin sistematikozkoa dela esango dugu, beronen maila desberdinen kopurua finitua izanik, guztiak hartzen baldin badira, esperimenduan. (zeinak zenbatugarriak ala zenbatugaitzak isan daitezkelarik).

adibidez:

A: sexua — G. E. (maila zenbatugaitzak)

A: tenperatura gorena (negumindegi barnean) — 30º 35º 40º (maila zenbatugarriak)

Eragin aleatoriozko factoreak

esperimendu batetan, A* faktorea, eragin aleatoriozkoa dela esango dugu, beronen maila desberdinen kopurua haundia ala infinitua izanik, ez baldin badira guztiak hartzen esperimenduan, baizik eta maila-populazioaren erakuskari aleatorio bat hartzen da, eta erakuskari honetako mailen eragina egiaztatuaz, maila guztietara indukzioz hau hedatzen da.

adibidez:

A: lurtzati moeta
(eskualde baten
barnean)

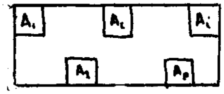

(maila
zenbatugaitzak)

(lurtzati unitateak finkatu ondoren, aleatorioki,kopuru finitu bat lurtzati, bakarrik aukeratzen dugu)

<u>Eredu desberdin batzuk Bariantz analisiaren barnean</u>

I. eredua: Y? (A, B, . . . , L) non: A, B, . . . L faktoreak eragin sistematikozko faktoreak dira guztiak.

II. eredua: Y? (A^*, B^*, . . . L^*) non: A^*, B^*, . . . L^* faktoreak eragin aleatoriozko faktoreak dira guztiak (eta faktore bakoitzaren maila-populazioa infinitua da).

I e II nahasia: Y? (A, B^* , C. . . L^*) non: faktore batzuk I. eredukoak eta besteek II. eredukoak dira.

III. eredua: Y?(A^*, B^* , . . . L^*) non: A^*, B^* . . . L^* faktoreak eragin aleatoriozko faktoreak dira guztiak (eta faktore bakoitzaren maila-populazioa handia baldin bada ere, finitua da).

.
.
.

Denak ez baldin baditugu aipatzen ere,ozehazki ikasiak Bariantz analisian barnean , oraingoz , hamar eredu desberdin bainan gehiago daude, Beraz. . .

0. 3. BARIANTZ ANALISI, ERREGRESIO ANALISI ETA EREDU LINEALEN ARTEKO ERLAZIO ETA ZERIKUSIAK.

Organigrama batetaz, honela laburtu genitzake elkarren arteko erlazioak:

I. ereduan

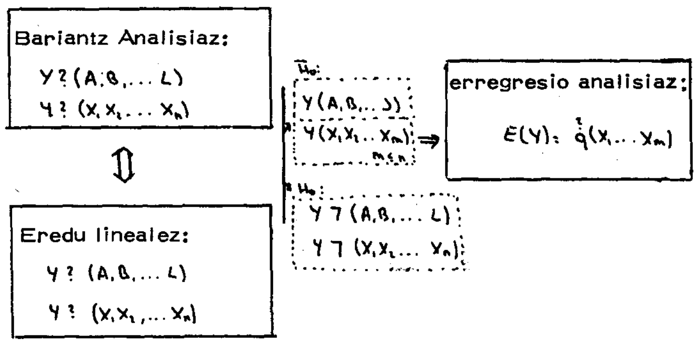

II. ereduan

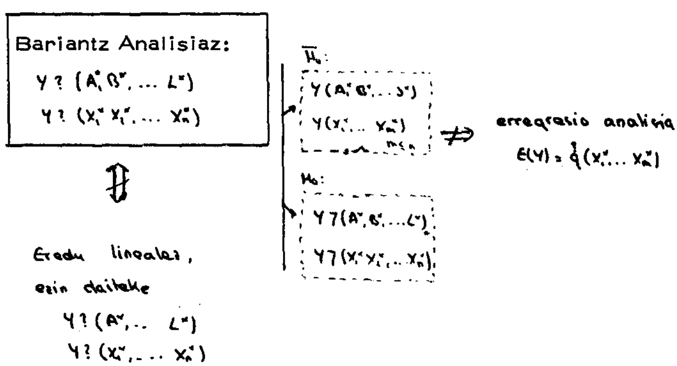

0. 4. ZERTARA MUGATUKO GARA LAN HONETAN? ETA ZE BI ERATARA IRAKUR DEZAKEZU?

Lan honetan, bi irakurbide dituzu: bata partziala, gehienbat biologo, soziologo... eta medikuentzat; * 1. 1. 2., * 2. 1. 2. * 2. 2. 2. zatiak irakurri gabe, lanaren haria eta bariantz analisiaren metodologia osoki har dezakezu. Bestea, irakurketa osea, honetarako matematika eta estatistika maila jakin bat aldez aurretik behar beharrezkoa delarik.

Lan honetan, I. ereduko kasu berezi batzuk besterik ez ditut zehazki azalduko (zeinak maiztasun eta erabiltasunaren arabera hautatu ditut).

1. ALDAGAI ALEATORIO BATEN GAIN, FAKTORE BATEK DUEN ERAGINAREN EGIAZTAPENA ETA BERONEN NEURGARRIAK, BARIANTZ ANALISIAZ.

(Obserbazioen sailkatze sinplea) (Y ? (A))

1. 1. ERAGIN SISTEMATIKOZKO FAKTOREA. I. Ereduan.

1. 1. 1. Esperimenduaren diseinu eta aurre-hipotesiak

- Kontsidera dezagun p maila desberdin dituen A faktore baten aranera agindako Y ren obserbazioen sailkatie bat; i maila desberdin bakoitzean, Y aldagaiaren n_i obserbazio hartzen ditugu.

Datuak datorren era honetako taula sinplean azaldu genitzake:

A. ren mailak:	1	2	. .	i	.	p
	y_{11}	y_{21}	. .	y_{i1}	.	y_{p1}
	y_{12}	y_{22}	. .	y_{i2}	.	y_{p2}
Y.ren obserbazioak:	.	.	. .	.	.	.
	y_{1j}	y_{2j}	. .	y_{ij}	.	y_{pj}
	.	.	. .	.	.	.
	y_{1n_1}	y_{2n_2}	. .	y_{in_i}	.	y_{pn_p}

p: A faktorearen maila kopurua. $i = 1, \dots p$

n_i: obserbazio kopurua 'i' maila bakoitzean. $j = 1, \dots n_i \quad \forall i$

$N = \sum_{i=1}^{p} n_i$: obserbazio kopurua guztira.

$[y_{ij}]$: 'i' mailari dagokion 'j' obserbazioa.

. (Kasu berezi bat: maila guztietan obserbazio kopuru dugunean izango litzateke; hots: $n_i = n \ \forall i$, $N = np$)

• • Diseinu honetan <u>AURRE-HIPOTESI</u> hoiek onartzen ditugu:

$H_{(1)}$: Y. ren p erakuskariak independienteak dira (zeinak n_i tamaiñakoak dira i maila bakoitzean).

$H_{(2)}$: Maila desberdinetako erakuskariak, banaketa normala duten populazioeri dagozkienak dira. (hipotesi hau egiaztatzeko, maila bakoitzean χ. ren testa erabili ohi da)

$H_{(3)}$: Maila desberdinetako erakuskariak, teorikoki sakabanakuntza berdina dute, (edo ta azare-egoera maila guztietan berdina da). (hipotesi hau egiaztatzeko, Bartley. ren testa erabili ohi da).

Hots, laburki:

$$H_{(2)} \text{ eta } H_{(3)}: \begin{cases} (y_{11} \dots y_{1j} \dots y_{1n_1}) \in N(u_1, \sigma^2) \\ (y_{i1} \dots y_{ij} \dots y_{in_i}) \in N(u_i, \sigma^2) \\ (y_{p1} \dots y_{pj} \dots y_{pn_p}) \in N(u_p, \sigma^2) \end{cases}$$

• • • <u>BARIANTZ ANALISIA</u> : H_0: $u_1 := u_2 = \dots = u_p$ Hipotesiaren, egiaztapenean datza, signifikantza - maila jakin batetan.

Datu enpirikoen edo obserbazioen arabera, H_0 hipotesia errefusatzen bada, hau baieztatu leike: 'Y aldagaiaren gain, A faktoreak duen eragina nabaria dela'.

eta A faktorea zenbatugarria balitz, erregresia analisi bat egin genezake.

* 1.1.2. EREDU MATEMATIKO ETA BARIANTZ ANALISIAREN OINARRI TEORIKOAK

1.1.2.1. SAKABANAKUNTZAREN DESKONPOSAKETA

(bitez: $y_{i.} = 1/n_i \cdot \sum_{j=1}^{n_i} y_{ij}$; $y_{..} = 1/N \sum_{i=1}^{p} \sum_{j=1}^{n_i} y_{ij}$)

y_{ij} obserbazio bakoitzaretzat deskonposaketa hau egin genezake:

$$(y_{ij} - y_{..}) = (y_{ij} - y_{i.}) + (y_{i.} - y_{..})$$

berrekatu eta i eta j guztietan batu ondoren (biderkadura gurutzatuak ezeztatzen direnez gero), zera dugu:

$$\boxed{\begin{array}{ccccc} \sum_{i=1}^{p} \sum_{j=1}^{n_i} (y_{ij} - y_{..})^2 & = & \sum_{i=1}^{p} \sum_{j=1}^{n_i} (y_{ij} - y_{i.})^2 & + & \sum_{i=1}^{p} n_i (y_{i.} - y_{..})^2 \\ K & = & K_0 & + & K_A \end{array}}$$

K: sakabanakuntza guztira

K_A: mailan arteko sakabanakuntza. (A faktorearen eraginari dagokiona)

K_0: mailen barneko sakabanakuntza. (Azareari dagokion sakabanakuntza guztira).

1.1.2.2. EREDU MATEMATIKOA

Eraginak batukorrak direla onarIuz gero, diseinu eta aurrehipotesieri dagokien eremu matematikoa hau litzateke:

$$\boxed{\begin{array}{ll} y_{ij} = u_i + \varepsilon_{ij} = (u + \alpha_i) + \varepsilon_{ij} & \forall j = 1,\ldots,n_i \\ & \forall i = 1,\ldots,p \\ \alpha_i , \varepsilon_{ij} \quad \text{independienteak} & \end{array}}$$

u : media teorikoa guztira ; $u = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{p} n_i u_i$

α_i: i mailaren eragin teorikoa; $\alpha_i = u_i - u$; $\alpha_. = 0$

ε_{ij}: Azarearen eragina y_{ij}-n

beraz , eredu honetan:

$$y_{i.} = u_i + \varepsilon_{i.} = (u+\alpha_i) + \varepsilon_{i.} \qquad \forall i = 1,\dots p$$

$$y_{..} = u + \varepsilon_{..} = (u + \alpha_.) + \varepsilon_{..}$$

eta:

$$H_0: u_1 = u_2 = \dots = u_p = u \Leftrightarrow \alpha_i = 0 \quad \forall i \Leftrightarrow \sum_{i=1}^{p} n_i \alpha_i^2 = 0$$

1.1.2.3. ESTIMAKETAK EREDUAN

$$\hat{u}_i = y_{i.} = \frac{1}{n_i}\sum_{j=1}^{n_i} y_{ij} \quad / \quad E(\hat{u}_i) = u_i \quad \forall i=1,\dots,p$$

$$\hat{u} = y_{..} = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{p}\sum_{j=1}^{n_i} y_{ij} \quad / \quad E(\hat{u}) = u$$

$$\hat{\alpha}_i = y_{i..} - y_{..} \quad / \quad E(\hat{\alpha}_i) = \alpha_i \quad \forall i=1,\dots,p$$

1.1.2.4. ESTATISTIKOAREN ERAIKETA, BERONEN PROBABILITATE BANAKETA ETA TESTA

ESTATISTIKOAREN ERAIKETA

* Lehenik, aipatu ditugun K_a eta K_0.ren balio itxadotuak teorikoki, zein diren ikus ditzagun, hots: $E(K_a)$? $E(K_0)$?

$$\cdot\ K_a = \sum_{i=1}^{p} n_i (y_{i.} - y_{..})^2 = \sum_{i=1}^{p} n_i (u + \alpha_i + \varepsilon_{i.} - \mu - \alpha_. - \varepsilon_{..})^2 \underset{(*)}{=}$$

$$= \sum_{i=1}^{p} n_i \alpha_i^2 + \sum_{i=1}^{p} n_i (\varepsilon_{i.} - \varepsilon_{..})^2$$

$$E(K_a) = E\left(\sum_i n_i\alpha_i^2 + \sum_i n_i(\varepsilon_{i.} - \varepsilon_{..})^2\right) \underset{(**)}{=} \sum_i n_i\alpha_i^2 + \sum_i n_i\left(\frac{\sigma^2}{n_i} - \frac{\sigma^2}{N}\right) =$$

$$= \boxed{\sum_i n_i\alpha_i^2 + (p-1)\sigma^2}$$

• $$K_0 = \sum_i\sum_j (y_{ij} - y_{i.})^2 = \sum_i\sum_j (\mu + \alpha_i + \varepsilon_{ij} - \mu - \alpha_i - \varepsilon_{i.})^2 \underset{(*)}{=}$$

$$= \sum_i\sum_j (\varepsilon_{ij} - \varepsilon_{i.})^2 .$$

$$E(K_0) = E\left(\sum_i\sum_j(\varepsilon_{ij} - \varepsilon_{i.})^2\right) = \sum_i E \sum_j (\varepsilon_{ij} - \varepsilon_{i.})^2 \underset{(**)}{=} \sum_i (n_i - 1)\sigma^2 =$$

$$= \boxed{(N-p)\sigma^2}$$

* Era honetan , σ^2 azare-bariantza teorikoaren bi estimatzaile ditugu:

• $$S_1^2 = \frac{K_a}{p-1} = \frac{\sum n_i(y_{i.} - y_{..})^2}{p-1}$$

non: $E(S_1^2) = E\left(\frac{K_a}{p-1}\right) = \frac{1}{p-1}\sum_i n_i\alpha_i^2 + \sigma^2$

- S_1^2, H_0 hipotesian (hots: $u_1 = \ldots = u_p$ edo baliokidea dena ; $\alpha_i = 0 \;\; \forall i$; $\sum_i n_i(u_i - u)^2 = \sum_i n_i\alpha_i^2 = 0$; denean) σ^2 azare-bariantza teorikoaren , sesgorik gabeko estimatzaile bat da; ordez H_0-tik kanpo $E(S_1^2) > \sigma^2$ da.

• $$S_2^2 = \frac{K_0}{N-p} = \frac{\sum\sum (y_{ij} - y_{i.})^2}{N-p}$$

non : $E(S_2^2) = E\left(\frac{K_0}{N-p}\right) = \sigma^2$

- S_2^2, edozein hipotesietan , σ^2 azare-bariantza teorikoaren sesgorik gabeko estimatzaile bat da.

(*) $\varepsilon_{ij}, \alpha_i$ independienteak baitira.

(**) $(\varepsilon_{i1}, \varepsilon_{i2}, \ldots, \varepsilon_{in_i}) \in N(0, \sigma^2) \;\; \forall i = 1\ldots p$

. Beraz argi ikus daiteke hau: H_0 errefusatzen denean $\frac{E(S_1^2)}{E(S_2^2)} > 1$ da

hots:

baldin bada $\sum_{i=1}^{p} n_i \alpha_i^2 \neq 0 \Rightarrow$

$$\frac{E(S_1^2)}{E(S_2^2)} = \frac{E(K_a/p-1)}{E(K_o/N-p)} = \frac{1/p-1 \cdot \sum_i n_i \alpha_i^2 + \sigma^2}{\sigma^2} > 1$$

. horregaitik, H_0 hipotesia egiaztatzeko erabiltzen dugun estatistikoa $f_a = \frac{K_a/p-1}{K_o/N-p}$ da. Eta errefusa -arloa era honetakoa izango da: $E = (f, +\infty)$.

ESTATISTIKOAREN PROBABILITATE BANAKETA

Ikus dezagun orain, ze probabilitate banaketa dagokion f_a estatistikoari ?

Datorren berdintasun honetatik abiaturik:

$$\sum_i \sum_j (y_{ij} - \mu_i)^2 = \sum_i n_i (y_{i.} - y_{..} - \alpha_i)^2 + \sum_i \sum_j (y_{ij} - y_{i.})^2 + N(y_{..} - \mu)^2$$

Cochran. en teorema aplika genezake eta ondorioz hau baieztatu:

$\rightarrow \sum_i n_i (y_{i.} - y_{..} - \alpha_i)^2$ batura kuadratikoek , (p-1) libertate gradu dituen, banaketa jarraitzen dute.

Beraz: H_0 hipotesian (edo $\alpha_i = 0$ $\forall$ i denean) :

$\sum_i n_i (y_{i.} - y_{..} - \alpha_i)^2 = K_a = \sum_i n_i (y_{i.} - y_{..})^2$ denez gero

$\Rightarrow$ $K_a \in \chi^2_{p-1}$ H_0 hipotesian

$\rightarrow K_0 = \sum_i \sum_j (y_{ij} - y_{i.})^2$ batura kuadratikoek (N-p) libertate gradu dituen banaketa jarraitzen dute. Hots: $K_o \in \chi^2_{N-p}$.

$\rightarrow K_a$ eta K_o, elkar independienteak dira.

ORDUAN: $$f_A = \frac{K_A/p-1}{K_0/N-p} \in F_{p-1,N-p}, \quad H_0 \text{ hipotesian}$$

<u>H_0 HIPOTESIA EGIAZTATZEKO TESTA.-</u>

α signifikantza-maila bat hartu ondoren, H_0 hipotesiaren errefusa-arlotzat hau hartuko dugu:

$E = (F_{\alpha,\, p-1,\, N-p},\ +\infty)$ non : $P_{H_0}\left[f > F_{\alpha,\, p-1,\, N-p}\right] = \alpha$

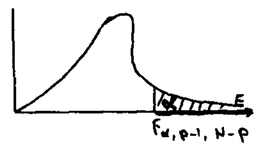

beraz, honela egingo dugu testa:

baldin bada : $f_a = \dfrac{K_A/p-1}{K_0/N-p} > F_{\alpha,\, p-1,\, N-p}$

$\Rightarrow$ <u>H_0 hipotesia errefusatzen dugu,</u> edo <u>A faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria duela baieztatzen dugu,</u> (signifikantza maila jakinean).

1.1.3. LABURPEN PRAKTIKO - TAULAK - KALKULAERA Y ?(A)

- Datu enpirokoen taula eta medien kalkulaketa

	1	. . .	i	.	p		
	y_{11} ⋮ y_{1n_1}		y_{i1} ⋮ y_{in_i}		y_{p1} ⋮ y_{pn_p}		
mediak:	$y_{1.}$	. . .	$y_{i.}$	.	$y_{p.}$	→	$y_{..}$

$$y_{i.} = \frac{1}{n_i}\sum_{j=1}^{n_i} y_{ij} = \frac{1}{n_i}(y_{i1}+ \dots + y_{in_i}) \qquad \forall i$$

$$y_{..} = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{p} n_i \cdot y_{i.} = \frac{1}{N}(n_1\, y_{1.} + \dots + n_p\, y_{p.})$$

- - Batura kuadratiko eta estatistikoen kalkulaketa

Bariantz iturria	Batura kuadratikoak	libertate graduak	estatistikoa
A. faktorearen eragina	$K_A = \sum_{i=1}^{p} n_i (y_{i.}-y_{..})^2$ 'intergrupo'	p-1	$f_A = \dfrac{K_A/p-1}{K_0/N-p}$
azarea	$K_0 = \sum_{i=1}^{p}\sum_{j=1}^{n_i}(y_{ij}-y_{i.})^2$ 'intragrupo'	N-p	

- - - $H_0 : u_1 = u_2 = \dots = u_p$ (edo baliokidea dena A-k ez du eraginik Y aldagaiaren gain) egiaztatzeko testa:

  . Lehen urratsean, α signifikantza - maila jakin batentzat F_{α}, p-1, N-p zenbakia aurkituko dugu F Snedecor.en banaketa tauletan.

Hots:

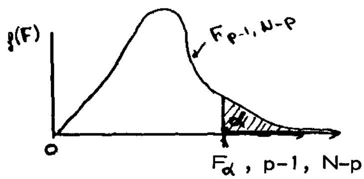

$$;P\left[F_{p-1,N-p} > F_\alpha\right] = \alpha$$

. bigarren urratsean, testa egingo dugu:

baldin bada: $f_A = \dfrac{K_A/p-1}{K_0/N-p} \leq F_{\alpha,\,p-1,\,N-p}$

$\Rightarrow$ H_0 hipotesia (edo A faktoreak eraginik ez duela Y aldagaiaren gain) baieztatuko dugu, α signifikantza-maila jakinean.

ordez:

baldin bada: $f_A = \dfrac{K_A/p-1}{K_0/N-p} > F_{\alpha,\,p-1,\,N-p}$

$\Rightarrow$ H_0 hipotesia errefusatuko dugu edo A faktoreak Y aldagaiaren gain eragina duela baieztatuko dugu % $(1-\alpha)$ konfidantzarekin.

• • • • H_0 hipotesia errefusatzen bada grafika batez adierazi genezake Y aldagaiaren gain, A faktorearen i maila desberdinek duten α_i eraginaren neurgarriak.

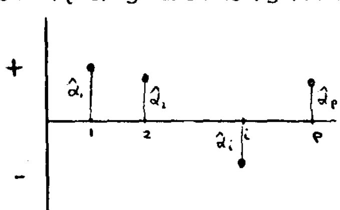

$$\alpha_i = u_i - u$$
$$\hat{\alpha}_i = y_{i.} - y_{..} \qquad \forall\, i$$

eta grafika honen maximu, minimu eta grafika bera aztertuaz, osoki, esannahi bat emanen diogu.

2. ALDAGAI ALEATORIO BATEN GAIN , FAKTORE BIEK DUTEN ERAGINAREN EGIAZTAPENA ETA BERONEN NEURGARRIAK, BARIANTZ ANALISIAZ.

(Obserbazioen sailkatze bikoitza) (Y ? (A, B))

2. 1. ELKAREKINTZA IZAN DEZAKETEN FAKTORE BI

(Obserbazioen sailkatze gurutzatu bikoitza) Y? (A, B, I_{ab})

2. 1. 1. Esperimenduaren diseinu eta aurre-hipotesiak

- Kontsidera dezagun, p, maila desberdin dituen, A faktore baten eta, q, maila desberdin dituen, beste B faktore baten, arauera egindako Y. ren obserbazioen sailkatze bikoitz bat; (i, j) tegitxota bakoitzean Y. ren n obserbazio ($n > 1$) hartzen ditugu.

Datuak datorren era honetako taula bikoitzean azaldu genitzake:

A \ B	B_1	. .	B_j	. .	B_q
A_1	$y_{111} \ldots y_{11n}$	. .	$y_{1j1} \ldots y_{1jn}$	.	$y_{1q1} \ldots y_{1qn}$
.	.		.		.
A_i	$y_{i11} \ldots y_{i1n}$	. .	$y_{ij1} \ldots y_{ijn}$	.	$y_{iq1} \ldots y_{iqn}$
.	.		.		.
A_p	$y_{p11} \ldots y_{p1n}$	. .	$y_{pj1} \ldots y_{pjn}$	.	$y_{pq1} \ldots y_{pqn}$

p : A faktorearen maila kopurua. $i=1,\ldots p$

q : B faktorearen maila kopurua. $j=1,\ldots q$

p q: (i, j) tegitxota kopurua.

n : Obserbazio kopurua (i, j) tegitxota bakoitzean

N=npq: Obserbazio kopurua guztira

$[y_{ij\alpha}]$: (i, j) tegitxotan (zeina A faktorearen i maila eta B faktorearen j mailari dagokio), α obserbazioa.

● ● Diseinu honetan <u>AURRE-HIPOTESI</u> hoiek onartzen ditugu:

$H_{(1)}$: Y.ren p.q erakuskariak independienteak dira (zeinak n tamainakoak dira (i, j) tegitxota guztietan).

$H_{(2)}$: tegitxota desberdinetako erakuskariak, banaketa normala duten populazioeri dagozkienak dira.
(hipotesi hau egiaztatzeko, tegitxota bakoitzean χ^2.ren testa erabili ohi da).

$H_{(3)}$: tegitxota desberdinetako erakuskariak, teorikoki sakabanakuntza berdina dute (edo ta azare -egoera tegitxota guztietan berdina da).
(hipotesi hau egiaztatzeko, Bartley.en testa erabili ohi da).

Hots, laburki:

$$H_{(2)} \text{ eta } H_{(3)} : [(y_{ij1}, y_{ij2}, \dots y_{ij\alpha} \dots, y_{ijn}) \in N(u_{ij}, \sigma^2)]_{(i,j)}$$

● ● ● <u>BARIANTZ ANALISIAZ</u>, galdera hoieri erantzuten saiatuko gara:

.- Y aldagaiaren gain, A faktoreak duen eragina nabaria al da?. Honentzat ze neurgarri har ditzakegu?.

.- Y aldagaiaren gain B faktoreak duen eragina nabaria al da? Honentzat ze neurgarri har ditzakegu?.

.- A eta B faktorearen eraginen arteko elkarekintza, nabaria al da?. Ze neurgarri har ditzakegu?

* 2.1.2. EREDU MATEMATIKO ETA BARIANTZ ANALISIAREN OINARRI TEORIKOAK

2.1.2.1. SAKABANAKUNTZAREN DESKONPOSAKETA

. Bitez: $y_{ij.} = \frac{1}{n}\sum_{\alpha=1}^{n} y_{ij\alpha}$ (media (i,j) tegitxotan)

$y_{i..} = \frac{1}{q}\sum_{j=1}^{q} y_{ij.}$ (media 'i' lerroan)

$y_{.j.} = \frac{1}{p}\sum_{i=1}^{p} y_{ij.}$ (media j zutabean)

$y_{...} = \frac{1}{q}\sum_{j=1}^{q} y_{.j.} = \frac{1}{p}\sum_{i=1}^{p} y_{i..} = \frac{1}{N}\sum_{i=1}^{p}\sum_{j=1}^{q}\sum_{\alpha=1}^{n} y_{ij\alpha}$ (media guztira)

. $y_{ij\alpha}$ obserbazio bakoitzarentzat deskonposaketa hau egin genezake:

$$(y_{ij\alpha}-y_{...}) = (y_{i..}-y_{...}) + (y_{.j.}-y_{...}) + (y_{ij.}+y_{...}-y_{i..}-y_{.j.}) + (y_{ij\alpha}-y_{ij.})$$

berrekatu eta i, j, eta α guztietan batu ondoren (biderkadura gurutzatuak ezeztatzen direnez gero) zera dugu:

$$\boxed{\underbrace{\sum_{i=1}^{p}\sum_{j=1}^{q}\sum_{\alpha=1}^{n}(y_{ij\alpha}-y_{...})^2}_{K} = \underbrace{n.q\sum_{i=1}^{p}(y_{i..}-y_{...})^2}_{K_a} + \underbrace{n.p\sum_{j=1}^{q}(y_{.j.}-y_{...})^2}_{K_b} + \underbrace{n\sum_{i=1}^{p}\sum_{j=1}^{q}(y_{ij.}+y_{...}-y_{i..}-y_{.j.})^2}_{K_I} + \underbrace{\sum\sum\sum(y_{ij\alpha}-y_{ij.})^2}_{K_0}}$$

K : sakabanakuntza guztira

K_a: A faktorearen eraginari dagokion sakabanakuntza

K_b: B faktorearen eraginari dagokion sakabanakuntza

K_I: A eta B-ren arteko elkarekintzari dagokion sakabanakuntza

K_0: tegitxoten barneko sakabanakuntza (Azareari dagokion sakabanakuntza guztira).

2.1.2.2. EREDU MATEMATIKOA

Eraginak batukorrak direla onartuz gero, diseinu eta aurre-hipotesieri dagokien eremu matematikoa hau litzateke:

$y_{ij\alpha} = u_{ij} + \varepsilon_{ij\alpha} = (u + \alpha_i + \beta_j + I_{ij}) + \varepsilon_{ij\alpha}$	$\alpha = 1,\dots n$ $j = 1,\dots q$ $i = 1,\dots p$
$\alpha_i,\ \beta_j,\ I_{ij},\ \varepsilon_{ij\alpha}$ elkar independienteak dira.	

u: media teorikoa guztira; $u = \frac{1}{pq}\sum_{i=1}^{p}\sum_{j=1}^{q} u_{ij}$

$u_{i.}$: media teorikoa A faktorearen i mailan; $u_{i.} = \frac{1}{q}\sum_{j=1}^{q} u_{ij}$

$u_{.j}$: media teorikoa B faktorearen j mailan; $u_{.j} = \frac{1}{p}\sum_{i=1}^{p} u_{ij}$

α_i : A. ren i mailaren eragin teorikoa , $\alpha_i = u_{i.} - u$; $\alpha_. = 0$

β_j : B. ren j mailaren eragin teorikoa; $\beta_j = u_{.j} - u$; $\beta_. = 0$

I_{ij} : A. ren i mailan, eta B. ren j mailaren arteko elkarekintza teorikoa;

$$I_{ij} = u_{ij} - u - \beta_j - \alpha_i = u_{ij} + u - u_{i.} - u_{.j}$$

$$I_{i.} = 0 \quad ; \quad I_{.j} = 0$$

$$(I_{ij} = 0 \Rightarrow u_{ij} = u + \alpha_i + \beta_j)$$

$\varepsilon_{ij\alpha}$: Azarearen eragina $y_{ij\alpha}$ -n

Ondorioz, eredu honetan:

$$y_{ij.} = u_{ij} + \varepsilon_{ij.} = (u + \alpha_i + \beta_j + I_{ij}) + \varepsilon_{ij.}$$

$$y_{i..} = u_{i.} + \varepsilon_{i..} = (u + \alpha_i + \qquad) + \varepsilon_{i..}$$

$$y_{.j.} = u_{.j} + \varepsilon_{.j.} = (u + \qquad + \beta_j + \quad) + \varepsilon_{.j.}$$

$$y_{...} = u + \varepsilon_{...} = (u + \qquad\qquad) + \varepsilon_{...}$$

$$H_o^a : u_{1.} = u_{2.} = \ldots = u_{p.} \iff \alpha_i = 0 \ \ \forall i \iff \sum_{i=1}^{p} \alpha_i^2 = 0$$

$$H_o^b : u_{.1} = u_{.2} = \ldots = u_{.q} \iff \beta_j = 0 \ \ \forall j \iff \sum_{j=1}^{q} \beta_j^2 = 0$$

$$H_o^i : I_{ij} = 0 \ \forall (i,j) \iff \sum_{j=1}^{q}\sum_{i=1}^{p} I_{ij}^2 = 0$$

2.1.2.3. ESTIMAKETAK EREDUAN

- $$\hat{\mu}_{ij} = y_{ij.} = \frac{1}{n}\sum_{\alpha=1}^{n} y_{ij\alpha} \quad / \quad E(y_{ij.}) = \mu_{ij}$$

$$\hat{\mu}_{i.} = y_{i..} = \frac{1}{qn}\sum_{j=1}^{q}\sum_{\alpha=1}^{n} y_{ij\alpha} \quad / \quad E(y_{i..}) = \mu_{i.}$$

$$\hat{\mu}_{.j} = y_{.j.} = \frac{1}{pn}\sum_{i}\sum_{\alpha} y_{ij\alpha} \quad / \quad E(y_{.j.}) = \mu_{.j}$$

$$\hat{\mu} = y_{...} = \frac{1}{pqn}\sum_{i}\sum_{j}\sum_{\alpha} y_{ij\alpha} \quad / \quad E(y_{...}) = \mu$$

$$\hat{\alpha}_i = y_{i..} - y_{...} \quad / \quad E(\hat{\alpha}_i) = \alpha_i$$

$$\hat{\beta}_j = y_{.j.} - y_{...} \quad / \quad E(\hat{\beta}_j) = \beta_j$$

$$\hat{I}_{ij} = y_{ij.} + y_{...} - y_{i..} - y_{.j.} \quad / \quad E(\hat{I}_{ij}) = I_{ij}$$

2.1.2.4. ESTATISTIKOEN ERAIKETA, BEROIEN PROBABILITATE BANAKETA, ETA TESTAK

ESTATISTIKOEN ERAIKETA

Lehenik, aipatu ditugun K_a, K_b, K_I eta K_o.ren balio itxadotuak teorikoki, zein diren ikus ditzagun, hots:

$E(K_a)$? $E(K_b)$? $E(K_I)$? $E(K_o)$?

- $$K_a = n\,q \sum_i (y_{i..} - y_{...})^2 = n\,q \sum_i \alpha_i^2 + n\,q \sum_i (\varepsilon_{i..} - \varepsilon_{...})^2$$

$$E(K_a) = n\,q \sum_i \alpha_i^2 + n\cancel{q}\ \frac{\sigma^2}{n\cancel{q}}\ (p-1)$$

- $$K_b = n\,p \sum_j (y_{.j.} - y_{...})^2 = n\,p \sum_j \beta_j^2 + n\,p \sum (\varepsilon_{.j.} - \varepsilon_{...})^2$$

$$E(K_b) = np \sum_j \beta_j^2 + n\cancel{p}\ .\ \frac{\sigma^2}{n\cancel{p}}\ (q-1)$$

- $$K_I = n \sum_{ij} (y_{ij.} + y_{...} - y_{i..} - y_{.j.})^2 = n \sum_{ij} I_{ij}^2 + n \sum_{ij} (\varepsilon_{ij.} + \varepsilon_{...} - \varepsilon_{i..} - \varepsilon_{.j.})^2$$

$$E(K_I) = n \sum_{ij} I_{ij} + (p-1)(q-1)\ \sigma^2$$

- $$K_o = \sum_{ij\alpha} (y_{ij\alpha} - y_{ij.})^2 = \sum_{ij\alpha} (\varepsilon_{ij\alpha} - \varepsilon_{ij.})^2$$

$$E(K_o) = pq(n-1)\,\sigma^2 = (N-pq)\,\sigma^2$$

- Era honetan <u>azare-bariantza teorikoaren lau estimatzaile</u> ditugu:

  - $$S_1^2 = \frac{K_a}{p-1} = \frac{nq}{p-1} \sum_i (y_{i..} - y_{...})^2$$

    non: $$E(S_1^2) = E\left(\frac{K_a}{p-1}\right) = \frac{nq}{p-1} \sum_{i=1}^{p} \alpha_i^2 + \sigma^2$$

  - S_1^2, bakarrik H_o^a hipotesian (hots : $\alpha_i = 0 \quad \forall i \Leftrightarrow \sum_{i=1}^{p} \alpha_i^2 = 0$)

    azare-bariantza teorikoaren, sesgorik gabeko estimatzaile bat da, ordez : H_o^a -tik kanpo $E(S_1^2) > \sigma^2$ da.

  - $$S_2^2 = \frac{K_b}{q-1} = \frac{np}{q-1} \sum_j (y_{.j.} - y_{...})^2$$

    non $$E(S_2^2) = E\left(\frac{K_b}{q-1}\right) = \frac{np}{q-1} \sum_{j=1}^{q} \beta_j^2 + \sigma^2$$

  - S_2^2 bakarrik H_o^b hipotesian (hots: $\beta_j = 0 \quad \forall j \Leftrightarrow \sum_{j=1}^{q} \beta_j^2 = 0$)

    azare-bariantza teorikoaren, sesgorik gabeko estimatzaile bat da, ordez: H_o^b -tik kanpo $E(S_2^2) > \sigma^2$ da.

  - $$S_3^2 = \frac{K_I}{(p-1)(q-1)} = \frac{n}{(p-1)(q-1)} \sum_{j=1}^{q} \sum_{i=1}^{p} (y_{ij.} + y_{...} + y_{i..} - y_{.j.})^2$$

    non $$E(S_3^2) = \frac{E(K_I)}{(p-1)(q-1)} = \frac{n}{(p-1)(q-1)} \sum_{j=1}^{q} \sum_{i=1}^{p} I_{ij}^2 + \sigma^2$$

    S_3^2, bakarrik H_o^I hipotesian (hots: $I_{ij} = 0 \quad \forall i,j \Leftrightarrow \sum_{ij} I_{ij}^2 = 0$)

    σ^2-ren sesgorik gabeko estimatzaile bat da.

    Ordez: H_o^I -tik kanpo $E(S_3^2) > \sigma^2$ da.

$$\cdot\ S_4^2 = \frac{K_o}{N-pq} = \frac{1}{N-pq}\sum_j\sum_i\sum_\alpha (y_{ij\alpha} - y_{ij.})^2$$

non: $$E(S_4^2) = \frac{E(K_o)}{N-pq} = \sigma^2$$

eta S_4^2, edozein hipotesietan, σ^2 -azare bariantza teorikoaren sesgorik gabeko estimatzaile bat da.

- Nola eraiki orduan, H_o^1, H_o^b, eta H_o^I egiaztatzeko estatistikoak?

- H_o^A, hipotesia egiaztatzeko f_a estatistikoa erabiltzen da.

non: $$f_a = \frac{K_a/p-1}{K_o/N-pq}$$

errex ikus daiteke:

H_o^a errefusatzen bada (edo $\sum_i \alpha_i^2 \neq 0$)

$$\Rightarrow \frac{E(S_1^2)}{E(S_4^2)} = \frac{E(K_a/p-1)}{E(K_o/N-pq)} = \frac{\frac{nq}{p-1}\sum_i \alpha_i^2 + \sigma^2}{\sigma^2} > 1 \text{ dela.}$$

- H_o^b egiaztatzeko f_b estatistikoa erabiliko dugu.

non: $$f_b : \frac{K_b/q-1}{K_o/N-pq}$$

berdin ikus daiteke:

H_o^b errefusatzen bada (edo $\sum_j \beta_j^2 \neq 0$)

$$\Rightarrow \frac{E(S_2^2)}{E(S_4^2)} = \frac{E(K_a/q-1)}{E(K_o/N-pq)} = \frac{\frac{np}{q-1}\sum_j \beta_j^2 + \sigma^2}{\sigma^2} > 1 \text{ dela.}$$

- H_o^I egiaztatzeko f_I estatistikoa erabiliko dugu non:

$$f_I = \frac{K_I/(p-1)(q-1)}{K_o/N-pq}$$

eta ikus daiteke:

H_o^I errefusatzen bada (edo $\sum_{ij} I_{ij}^2 \neq 0$)

$$\Rightarrow \quad \frac{E(S_3^2)}{E(S_4^2)} = \frac{E(K_I/(p-1)(q-1))}{E(K_o/N-pq)} = \frac{\frac{n}{(p-1)(q-1)}\sum_{ij} I_{ij}^2 + \sigma^2}{\sigma^2} > 1 \text{ dela}$$

ESTATISTIKOEN PROBABILITATE BANAKETA

Ikus dezagun ze probabilitate banaketa dagokien,

$$f_A = \frac{K_a/p-1}{K_o/N-pq} \qquad f_b = \frac{K_b/q-1}{K_o/N-pq} \quad \text{eta} \quad f_I = \frac{K_I/(p-1)(q-1)}{K_o/N-pq}$$

estatistikoeri ?

Datorren berdintasun honetatik abiatuaz:

$$\sum_{ij\alpha}(y_{ij\alpha} - \mu_{ij})^2 = nq\sum_i (y_{i..} - y_{...} - \alpha_i)^2 + np\sum_j (y_{.j.} - y_{...} - \Lambda_j)^2 +$$
$$+ n\sum_{ij}(y_{ij.} + y_{...} - y_{i..} - y_{.j.} - I_{ij})^2 + \sum_{ij\alpha}(y_{ij\alpha} - y_{ij.})^2$$
$$+ N(y_{...} - \mu)$$

Cochran-en teorema aplika dezake eta ondorioz hau baieztatu:

- K_a batura kuadratikoek, H_o^a hipotesian, $p-1$ libertate gradu dituen χ^2 banaketa jarraitzen dute. Hots:

$$K_a \in \chi^2_{p-1} \quad , H_o^a \text{ hipotesian}$$

- K_b batura kuadratikoek, H_o^b hipotesian, $(q-1)$ libertate gradu dituen χ^2 banaketa jarraitzen dute. Hots:

$$K_b \in \chi^2_{q-1} \quad ; \quad H_o^b \text{ hipotesian}$$

- K_o batura kuadratikoek, $(N-pq)$ libertate gradu dituen, χ^2 banaketa jarraitzen dute, hots:

$$K_o \in \chi^2_{N-pq}$$

- K_a, K_b, K_I eta K_o elkar independienteak dira.

Orduan:

$$\boxed{\begin{array}{l} f_a = \dfrac{K_a / p-1}{K_o / N-pq} \in F_{p-1,\, N-pq,}\ (H_o^a \text{ hipotesian}) \\[2ex] f_b = \dfrac{K_b / q-1}{K_o / N-pq} \in F_{q-1,\, N-pq,}\ (H_o^b \text{ hipotesian}) \\[2ex] f_I = \dfrac{K_I / (p-1)(q-1)}{K_o / N-pq} \in F_{(p-1)(q-1),\, N-pq,}\ (H_o^I \text{ hipotesian}) \end{array}}$$

H_o^a, H_o^b eta H_o^I EGIAZTATZEKO TESTAK

α signifikantza-maila jakin batentzat honela egingo ditugu testak:

I. testa:

baldin bada: $f_A = \dfrac{K_a / p-1}{K_o / N-pq} > F_{\alpha, p-1, N-pq} \Rightarrow H_o^a$ hipotesia

errefusatzen dugu, edo A faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria duela baieztatzen dugu (α signifikantza-mailan)

II. testa:

baldin bada: $f_b = \dfrac{K_b / p-1}{K_o / N-pq} > F_{\alpha, q-1, N-pq} \Rightarrow H_o^b$ hipotesia

errefusatzen dugu, edo B faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria duela baieztatzen dugu (α signifikantza-mailan).

III. testa:

baldin bada: $f_I = \dfrac{K_I / (p-1)(q-1)}{K_o / N-pq} > F_{\alpha, (p-1)(q-1), N-pq}$

$\Rightarrow H_o^I$ hipotesia errefusatzen dugu, edo A eta B faktoreak Y aldagaiaren gain duten elkarekintza nabaria dela baieztatzen dugu (α signifikantza-mailan).

2.1.3. LABURPEN PRAKTIKO -TAULAK- KALKULAERA $Y?(A,B,I_{ab})$

. Datu enpirikoen taula eta medien kalkulaketa

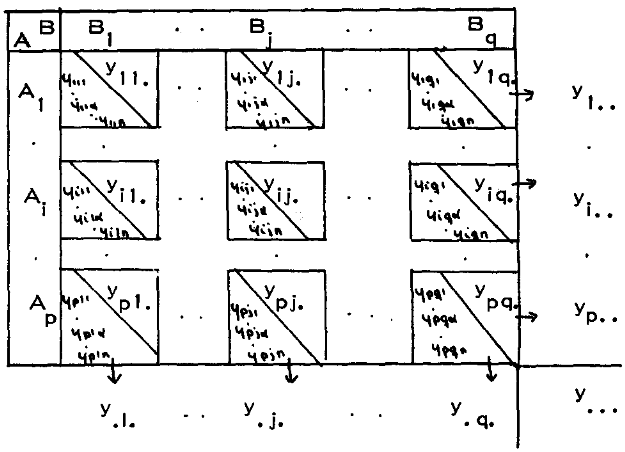

. . Batura kuadratiko eta estatistikoen kalkulaketa

Bariantz iturria	Batura kuadratikoak	libertate graduak	estatistikoak
A. ren eragina	$K_a = nq\sum_{i=1}^{p}(y_{i..}-y_{...})^2$	p−1	$f_a = \frac{K_a/p-1}{K_o/N-pq}$
B. ren eragina	$K_b = np\sum_{j=1}^{q}(y_{.j.}-y_{...})^2$	q−1	$f_b = \frac{K_b/q-1}{K_o/N-pq}$
I_{ab}. ren eragina	$K_I = n\sum_{ij}(y_{ij.}+y_{...}-y_{i..}-y_{.j.})^2$	(p−1)(q−1)	$f_I = \frac{K_I/(p-1)(q-1)}{K_o/N-pq}$
Azarea	$K_o = \sum_{j=1}^{q}\sum_{i=1}^{p}\sum_{\alpha=1}^{n}(y_{ij\alpha}-y_{ij.})^2$	N−pq	

. . . <u>A faktorearen eragina egiaztatzeko testa</u>:

α signifikantza-maila jakin batentzat,

baldin bada: $f_a = \dfrac{K_a/p-1}{K_o/N-pq} > F_{\alpha,\, p-1,\, N-pq}$

$\Rightarrow H_o^{a}$ hipotesia errefusatuko dugu edo <u>A faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria dela baieztatuko dugu, % (1-α) konfidantzarekin.</u>

eta kasu honetan, grafika batetaz adierazi genitzake, Y.ren gain A_i maila desberdinek duten α_i eraginen neurgarriak:

$\hat{\alpha}_i = \bar{y}_{i..} - \bar{y}_{...} \quad \forall i$

. . . <u>B faktorearen eragina egiaztatzeko testa</u>:

α signifikantza-maila jakin batentzat,

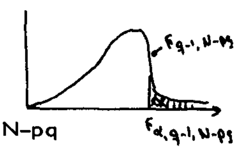

baldin bada: $f_b = \dfrac{K_b\,/\,q-1}{K_o\,/\,N-pq} > F_{\alpha,\, q-1,\, N-pq}$

$\Rightarrow H_o^{b}$ hipotesia errefusatuko dugu edo <u>B faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria dela baieztatuko dugu, % (1-α) konfidantzarekin.</u>

eta kasu honetan, grafika batetaz adierazi genitzake, Y.ren gain B_j maila desberdinek duten β_j eraginen neurgarriak:

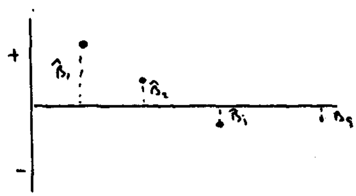

$\hat{\beta}_j = \bar{y}_{.j.} - \bar{y}_{...} \quad \forall j$

. . . <u>A eta B faktoreen elkarekintza egiaztatzeko testa;</u>

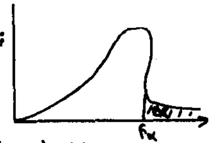

α signifikantza - maila jakin batentzat

baldin bada: $f_i = \dfrac{K_1/(p-1)(q-1)}{K_0/N-pq}$ $\quad F_{\alpha,\,(p-1)(q-1),\,N-pq}$

$\Rightarrow H_o^{I}$ hipotesia errefusatuko dugu edo <u>A eta B faktoreen elkarekintza nabaria dela, Y.ren gain baieztatuko dugu % (1-) konfidantzarekin</u>

eta elkarekintza desberdin hoien neurgarriak honelako grafika batetaz adierazi genitzake:

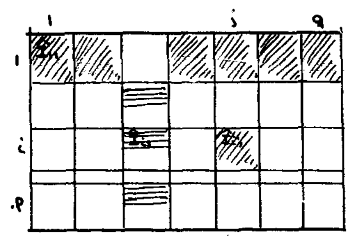

$\hat{I}_{ij} = y_{ij.} + y_{...} - y_{i..} - y_{.j.}$ $\quad \forall i,j$

elkarekintza positiboa

elkarekintza negatiboa

... eta grakikaren bidez berezitasun hoiek aztertu genitzake: (positibo, negatibo, asko, gutti ...) eta esannahi bat eman experimenduan.

2.2. ELKAREKINTZARIK EZ DUTEN FAKTORE BI. Y?(A, B)

(Obserbazioen sailkatze gurutzatu bikoitza)

2.2.1. Esperimenduaren diseinu eta aurre-hipotesiak

● Kontsidera dezagun, p, maila desberdin dituen, A faktore eta ,q, maila desberdin dituen, beste B faktore baten, arauera egindako Y.ren obserbazioen sailkatze bikoitza, non: (i,j) tegitxota bakoitzean Y.ren obserbazio bat bakarrik hartzen dugu, (n=1).

Datuak datorren era honetako taula bikoitzean azaldu genitzake:

A \ B	B_1	. .	B_j	.	B_q
A_1	y_{11}	. .	y_{1j}	.	y_{1q}
.	.		.		.
A_i	y_{i1}	. .	y_{ij}	.	y_{iq}
.	.		.		.
A_p	y_{p1}	. .	y_{pj}	.	y_{pq}

p: A faktorearen maila kopurua. $i=1,\dots p$

q: B faktorearen maila dopurua. $j=1,\dots q$

pq: (i, j) tegitxota kopurua.

n=1: obserbazio kopurua tegitxota bakoitzean.

N= pq: Obserbazio dopurua guztira.

$[y_{ij}]$: Y.ren obserbazioa (i, j) tegitxotan.

●● Diseinu honetan AURRE-HIPOTESI hoiek onartzen ditugu:

$H_{(1)}$: Y.ren pq obserbazioak independienteak dira.

$H_{(2)}$ eta $H_{(3)}$: $y_{ij} \in N(u_{ij}, \sigma^2) \quad \forall\, i, j$

● ● ● BARIANTZ ANALISIAZ, galdera hoieri erantzuten saiatuko gara:

.- Y aldagaiaren gain, A faktoreak duen eragina nabaria al da?. Honentzat ze neurgarri har ditzakegu?.

.- Y aldagaiaren gain B faktoreak duen eragina nabaria al da? Honentzat ze neurgarri har ditzakegu?

* 2. 2. 2. EREDU MATEMATIKO ETA BARIANTZ ANALISIAREN OINARRI TEORIKOAK

2. 2. 2. 1. SAKABANAKUNTZAREN DESKONPOSAKETA

Diseinu honi egokitzen zaion deskonposaketa hau litzateke:

$$\underbrace{\sum_j \sum_i (y_{ij} - y_{..})^2}_{K} = \underbrace{q \sum_i (y_{i.} - y_{..})^2}_{K_a} + \underbrace{p \sum_j (y_{.j} - y_{..})^2}_{K_b}$$

$$+ \underbrace{\sum_j \sum_i (y_{ij} + y_{..} - y_{i.} - y_{.j})^2}_{K_o}$$

K: sakabanakuntza guztira

K_a: A faktorearen eraginari dagokion sakabanakuntza

K_b: B faktorearen eraginari dagokion sakabanakuntza

K_o: Azareari dagokion sakabanakuntza guztira.

2. 2. 2. 2. EREDU MATEMATIKOA

Eraginak batukorrak direla onartuz gero, diseinu eta aurre_ hipotesieri dagokien eremu matematikoa hau litzateke:

$$y_{ij} = u_{ij} + \varepsilon_{ij} = (u + \alpha_i + \beta_j) + \varepsilon_{ij} \qquad \begin{array}{l} i = 1, \dots p \\ j = 1, \dots q \end{array}$$

α_i, β_j, ε_{ij} elkar independienteak dira.

u: media teorikoa guztira; $u = \frac{1}{pq} \sum_j \sum_i u_{ij}$

$u_{i.}$: media teorikoa A faktorearen i mailan; $u_{i.} = \frac{1}{q} \sum_j \sum_i u_{ij}$

$u_{.j}$: media teorikoa B faktorearen j mailan; $u_{.j} = \frac{1}{p} \sum_{i=1}^{p} u_{ij}$

α_i : A. ren , i mailaren eragin teorikoa, $\alpha_i = u_{i.} - u$; $\alpha_. = 0$

β_j: B. ren j mailaren eragin teorikoa ; $\beta_j = u_{.j} - u$; $\beta_. = 0$

ε_{ij}: azarearen eragina y_{ij} obserbazioan.

beraz, eredu honetan:

$$y_{i.} = u + \alpha_i + \cancel{\beta_.} + \varepsilon_{i.}$$

$$y_{.j} = u + \cancel{\alpha_.} + \beta_j + \varepsilon_{.j}$$

$$y_{..} = u + \cancel{\alpha_.} + \cancel{\beta_.} + \varepsilon_{..}$$

$$H_o^a : u_{1.} = \dots = u_{p.} \iff \sum_{i=1}^{p} \alpha_i^2 = 0 \iff \alpha_i = 0 \quad \forall i$$

$$H_o^b : u_{.1} = \dots = u_{.q} \iff \sum_{j=1}^{q} \beta_j^2 = 0 \iff \beta_j = 0 \quad \forall i$$

2.2.2.3. ESTIMAKETAK EREDUAN

$$\hat{\mu}_{ij} = y_{ij} \quad / \quad E(y_{ij}) = \mu_{ij}$$

$$\hat{\mu}_{i.} = y_{i.} \quad / \quad E(y_{i.}) = \mu_{i.}$$

$$\hat{\mu}_{.j} = y_{.j} \quad / \quad E(y_{.j}) = \mu_{.j}$$

$$\hat{\mu} = y_{..} \quad / \quad E(y_{..}) = \mu$$

$$\hat{\alpha}_i = y_{i.} - y_{..} \quad / \quad E(\hat{\alpha}_i) = \alpha_i$$

$$\hat{\beta}_j = y_{.j} - y_{..} \quad / \quad E(\hat{\beta}_j) = \beta_j$$

2.2.2.4. ESTATISTIKOEN ERAIKETA, BEROIEN PROBABILITATE BANAKETA, ETA TESTAK

ESTATISTIKOEN ERAIKETA

Eremu matematikoan oinarrituaz froga daiteke:

$$K_a = q \sum_{i=1}^{p} (y_{i.} - y_{..})^2 \longrightarrow E(K_a) = q \sum_i \alpha_i^2 + \sigma^2(p-1)$$

$$K_b = p \sum_{j=1}^{q} (y_{.j} - y_{..})^2 \longrightarrow E(K_b) = p \sum_j \beta_j^2 + \sigma^2(q-1)$$

$$K_o = \sum_{j=1}^{q} \sum_{i=1}^{p} (y_{ij} + y_{..} - y_{i.} - y_{.j})^2 \rightarrow E(K_o) = (p-1)(q-1)\,\sigma^2$$

- **Beraz, σ^2- azare bariantza teorikoaren hiru estimatzaile** ditugu:
  - $S_1^2 = \dfrac{K_a}{p-1}$

    non: $E(S_1^2) = \dfrac{q}{p-1} \sum_{i=1}^{p} \alpha_i^2 + \sigma^2$

  - $S_2^2 = \dfrac{K_b}{q-1}$

    non: $E(S_2^2) = \dfrac{p}{q-1} \sum_{j=1}^{q} \beta_j^2 + \sigma^2$

  - $S_3^2 = \dfrac{K_o}{(p-1)(q-1)}$

    non: $E(S_3^2) = \sigma^2$

- Beraz, kasu honetan, H_o^a eta H_o^b hipotesiak egiaztatzeko erabiltzen ohi diran estatistikoak hauk dira:

$$f_a = \frac{K_a/\,p-1}{K_o/(p-1)(q-1)}$$, H_o^a hipotesia egiaztatzeko.

$$f_b = \frac{K_b/q-1}{K_o/(p-1)(q-1)}$$, H_o^b hipotesia egiaztatzeko

ESTATISTIKOEN PROBABILITATE BANAKETA

Froga daiteke, Cochran. en teorema aplikatuaz:

- $K_a \in \chi^2_{p-1}$, H_o^a hipotesian
- $K_b \in \chi^2_{q-1}$, H_o^b hipotesian
- $K_o \in \chi^2_{(p-1)(q-1)}$
- K_a , K_b, eta K_o elkar independienteak dira.

Orduan:

$$\boxed{\begin{array}{ll} f_a = \dfrac{K_a/p-1}{K_o/(p-1)(q-1)} \in F_{p-1,(p-1)(q-1)} & H_o^a \text{ hipotesian} \\[2ex] f_b = \dfrac{K_b/q-1}{K_o/(p-1)(q-1)} \in F_{q-1,(p-1)(q-1)} & H_o^b \text{ hipotesian} \end{array}}$$

H_o^a eta H_o^b EGIAZTATZEKO TESTAK

α signifikantza-maila jakin batentzat honela egingo ditugu testak:

I. testa

baldin bada: $f_a = \dfrac{K_a/p-1}{K_o/(p-1)(q-1)} > F_{\alpha,(p-1),(p-1)(q-1)}$

H_o^a hipotesia errefusatzen dugu edo A faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria duela baieztatzen dugu (α signifikantza-mailan).

II. testa:

baldin bada: $f_b = \dfrac{K_b/q-1}{K_o/(p-1)(q-1)} > F_{\alpha, q-1,(p-1)(q-1)}$

H_o^b = hipotesia errefusatzen dugu, edo B faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria duela baieztatzen dugu (α signifikantza-mailan).

2.2.3. LABURPEN PRAKTIKO-TAULAK-KALKULAERA Y?(A, B)

. Datu enpirikoen taula eta medien kalkulaketa

$A \backslash B$	B_1	. . .	B_j	. .	B_q	
A_1	y_{11}	. . .	y_{1j}	. .	y_{1q}	$\to y_{1.}$
.						.
A_i	y_{i1}	. . .	y_{ij}	. .	y_{iq}	$\to y_{i.}$
.						.
A_p	y_{p1}	. . .	y_{pj}	. .	y_{pq}	$\to y_{p.}$
	$\downarrow y_{.1}$	. . .	$\downarrow y_{.j}$	. .	$\downarrow y_{.q}$	$\to y_{..}$

Batura kuadratiko eta estatistikoen kalkulaketa

Bariantz iturria	Batura kuadratikoak	libertate graduak	estatistikoak
A. ren eragina	$K_a = q \sum_{i=1}^{p} (y_{i.} - y_{..})^2$	p-1	$f_a = \dfrac{K_a / p-1}{K_0 / (p-1)(q-1)}$
B. ren eragina	$K_b = p \sum_{j=1}^{q} (y_{.j} - y_{..})^2$	q-1	$f_b = \dfrac{K_b / q-1}{K_0 / (p-1)(q-1)}$
azarea	$K_0 = \sum\sum (y_{ij} + y_{..} - y_{i.} - y_{.j})^2$	(p-1)(q-1)	

. . . <u>A faktorearen eragina egiaztatzeko testa:</u>

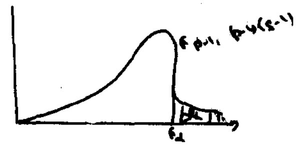

α signifikantza-maila jakin batentzat,

baldin bada: $f_a = \dfrac{K_a / p-1}{K_0/(p-1)(q-1)} > F_{\alpha, p-1, (p-1)(q-1)}$

$\Rightarrow H_0^a$ hipotesia errefusatuko dugu edo <u>A faktoreak Y aldagaiaren gain eragin nabaria dela baieztatuko dugu, % $(1-\alpha)$ konfidantza rekin.</u>

eta kasu honetan, grafika batetaz adierazi genitzake, Y. ren gain A_i maila desberdinek dutenα$_i$ eraginen neurgarriak:

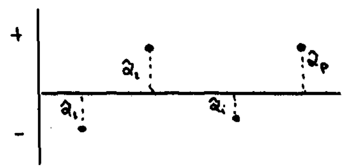

$\hat{a}_i = y_{i\cdot} - y_{\cdot\cdot} \quad \forall i$

. . . <u>B faktorearen eragina egiaztatzeko testa:</u>

α signifikantza-maila jakin batentzat,

baldin bada: $f_b = \dfrac{K_b / q-1}{K_0/(p-1)(q-1)} > F_{\alpha, q-1, (p-1)(q-1)}$

$\Rightarrow H_0^b$ hipotesia errefusatuko dugu edo <u>B faktoreak Y aldegaiaren gain eragin nabaria dela baieztatuko dugu, % $(1-\alpha)$ konfidantzarekin.</u>

eta kasu honetan, grafika batetaz adierazi genitzake, Y. ren gain B_j maila desberdinek duten β_j eraginen neurgarriak:

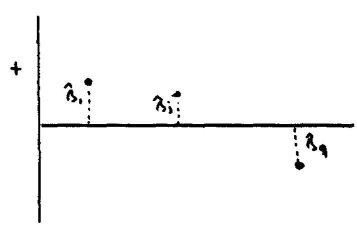

$\hat{\beta}_j = y_{\cdot j} - y_{\cdot\cdot} \quad \forall j$

4. ANITZ BARIANTZEN HOMOGENOTASUNAREN EDO TA $H_{(3)}$ AURRE-HIPOTESIAREN EGIAZTAPENA.

BARTLEY.REN TESTAK ETA TAULAK.

Bedi $H_{(3)}$: $\sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \ldots = \sigma_k^2$ aurre-hipotesia (edo baliokidea dena, K populazioen azare-bariantza teorikoa berdina da).

Eta bitez, K erakuskari (populazio bakoitzeko bat):

$(y_{11} .. y_{1n_1});(y_{21} \ldots y_{2n_2}); \ldots ;(y_{i1} .. y_{in_i}); \ldots ;(y_{k1} .. y_{kn_k})$

Bartley.ek gehienbat bi kasu aztertu dizkigu:

$\boxed{(A) : n_i = n \quad \forall i=1 \ldots k \qquad \text{edo ta } n_1 \simeq n_2 \simeq .. \simeq n_k}$

. Kasu honetan, Bartley.ek $H_{(3)}$ aurre-hipotesia egiaztatzeko ESTATISTIKO hau proposatzen du:

$$F_{max} = \frac{S^2_{max}}{S^2_{min}}$$ (erakuskari desberdinetako sakabanakuntzen sasi- ibilera bat)

. F_{max} estatistikoaren kalkulaketa:

Erakuskari desberdinen sakabanakuntza honela kalkulatuko dugu:

$$S_1^2 = \sum_{j=1}^{n_1} (y_{1j} - y_{1.})^2, \ldots \quad , S_k^2 = \sum_{j=1}^{n_k} (y_{kj} - y_{k.})^2$$

eta $S_1^2, S_2^2, \ldots S_k^2$ sakabanakuntzak ordenatuz gero, S^2_{max} sakabanakuntza maximua eta S^2_{min} sakabanakuntza minimua ditugu.

Beraz, baita ere beroien zatidura $f_{max} = \dfrac{S^2_{max}}{S^2_{min}}$.

. F_{max} ESTATISTIKOARI DAGOKION BANAKETA, $H_{(3)}$ aurre-hipotesian, Bartley.ek aztertu eta tabulatu zuen, zeinak bi parametro ditu: k, n-1

k: bariantz kopurua (edo ta gonbaratzen ditugun populazio kopurua)

$n-1 = \max_i n_i - 1$: S^2_i.en libertate gradu handiena, (edo ta erakuskarien tamainik handiena ken bat)

. $H_{(3)}$: $\sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \ldots = \sigma_k^2$ egiaztatzeko TESTA

α, signifikantza-maila jakin batentzat , $F^{1-\alpha}_{max,\, k,\, n-1}$ balioa Bartley.ren taulan begiratu ondoren,

baldin bada: $f_{max} \geqslant F^{1-\alpha}_{max,\, k,\, n-1}$

$\Longrightarrow$ $H_{(3)}$ aurre-hipotesia errefusatuko dugu (α-rentzat).

TAULA

F_{max} ESTATISTIKOAREN BANAKETA

n-1 df for s_x^2	$1-\alpha$	k = number of variances 2	3	4	5	6	7	8	9	10
4	.95	9.60	15.5	20.6	25.2	29.5	33.6	37.5	41.4	44.6
	.99	23.2	37.	49.	59.	69.	79.	89.	97.	106.
5	.95	7.15	10.8	13.7	16.3	18.7	20.8	22.9	24.7	26.5
	.99	14.9	22.	28.	33.	38.	42.	46.	50.	54.
6	.95	5.82	8.38	10.4	12.1	13.7	15.0	16.3	17.5	18.6
	.99	11.1	15.5	19.1	22.	25.	27.	30.	32.	34.
7	.95	4.99	6.94	8.44	9.70	10.8	11.8	12.7	13.5	14.3
	.99	8.89	12.1	14.5	16.5	18.4	20.	22.	23.	24.
8	.95	4.43	6.00	7.18	8.12	9.03	9.78	10.5	11.1	11.7
	.99	7.50	9.9	11.7	13.2	14.5	15.8	16.9	17.9	18.9
9	.95	4.03	5.34	6.31	7.11	7.80	8.41	8.95	9.45	9.91
	.99	6.54	8.5	9.9	11.1	12.1	13.1	13.9	14.7	15.3
10	.95	3.72	4.85	5.67	6.34	6.92	7.42	7.87	8.28	8.66
	.99	5.85	7.4	8.6	9.6	10.4	11.1	11.8	12.4	12.9
12	.95	3.28	4.16	4.79	5.30	5.72	6.09	6.42	6.72	7.00
	.99	4.91	6.1	6.9	7.6	8.2	8.7	9.1	9.5	9.9
15	.95	2.86	3.54	4.01	4.37	4.68	4.95	5.19	5.40	5.59
	.99	4.07	4.9	5.5	6.0	6.4	6.7	7.1	7.3	7.5
20	.95	2.46	2.95	3.29	3.54	3.76	3.94	4.10	4.24	4.37
	.99	3.32	3.8	4.3	4.6	4.9	5.1	5.3	5.5	5.6
30	.95	2.07	2.40	2.61	2.78	2.91	3.02	3.12	3.21	3.29
	.99	2.63	3.0	3.3	3.4	3.6	3.7	3.8	3.9	4.0
60	.95	1.67	1.85	1.96	2.04	2.11	2.17	2.22	2.26	2.30
	.99	1.96	2.2	2.3	2.4	2.4	2.5	2.5	2.6	2.6
∞	.95	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
	.99	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

(B): $n_1 \neq n_2 \neq \ldots \neq n_k$ eta ia n_i denentzat: $n_i > 5$ bada.

. Kasu honetan, Bartley. ek $H_{(3)}$ aurre-hipotesia egiaztatzeko ESTATISTIKO hau proposatzen du:

$$v = 2'3025 \left(f \log S^2 - \sum_{i=1}^{k} f_i \log S_i^2\right)$$

non:
$$f_i = n_i - 1$$
$$S_i^2 = \sum_{j=1}^{n_i} (y_{ij} - y_{i.})^2$$
$$f = \sum_{i=1}^{k} f_i = \sum_{i=1}^{k} n_i - k$$
$$S = \frac{\sum_{i=1}^{k} f_i \cdot S_i^2}{f} = \frac{1}{\sum_{i=1}^{k} n_i} \cdot \sum_{i=1}^{k} (n_i - 1)\, S_i^2$$

- v estatistikoaren kalkulaketan, era honetako taulak erabili ohi dira:

erakuskariak i	n_i	S_i^2	$f_i = n_i - 1$	$f_i S_i^2$	$\log S_i^2$	$f_i \log S_i^2$
$y_{11}\ y_{12} \cdots y_{1n_1}$ $y_{21}\ y_{22} \cdots y_{2n_2}$ $\vdots$ $y_{k1}\ y_{k2} \cdots y_{kn_k}$						
			$\sum = f$	$\sum f_i S_i^2$		$\sum f_i \cdot \log S_i^2$

$$S = \frac{\sum_i f_i S_i^2}{f}$$

$$f \cdot \log S^2$$

. eta <u>v ESTATISTIKOARI DAGOKION BANAKETA</u>, $H_{(3)}$ <u>aurre-hipotesian</u> , Bartley. ek frogatu zuenez; gutti gorabehera, n = (k-1) libertate gradu dituen X^2(ji-karratu) banaketa bat da. (Zeina tabulatua dago).

laburki: $v \sim \underline{X^2_{k-1}}$ ($H_{(3)}$ aurre-hipotesian)

. Beraz <u>$H_{(3)}$: $\sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \ldots = \sigma_k^2$ egiaztatzeko TESTA:</u>

α, signifikantza jakin batentzat, $X^2_{\alpha, k-1}$ balioa tauletan begiratu ondoren ,

baldin bada: $v \geq X^2_{\alpha, k-1}$

$\Longrightarrow$ $H_{(3)}$ aurre-hipotesia errelusatuko dugu (α signifikantza-mailarentzat)

TAULA

χ^2 BANAKETA

$p(\chi_n^2 > \chi_\alpha^2) = \alpha$

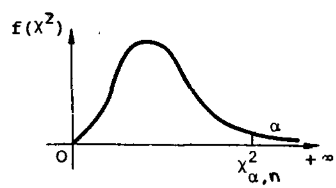

n \ α	0,990	0,975	0,950	0,900	0,100	0,050	0,025	0,010
1	0,031 6	0,039 8	0,023 9	0,015 8	2,71	3,84	5,02	6,63
2	0,02	0,05	0,10	0,21	4,60	5,99	7,38	9,21
3	0,12	0,22	0,35	0,58	6,25	7,81	9,35	11,24
4	0,30	0,48	0,71	1,06	7,78	9,49	11,1	13,28
5	0,55	0,83	1,15	1,61	9,24	11,07	12,8	15,09
6	0,87	1,24	1,64	2,20	10,64	12,59	14,0	16,81
7	1,24	1,69	2,17	2,83	12,02	14,07	16,0	18,47
8	1,65	2,18	2,73	3,49	13,36	15,51	17,5	20,09
9	2,09	2,70	3,33	4,17	14,68	16,92	19,0	21,66
10	2,56	3,25	3,94	4,86	15,99	18,31	20,5	23,21
11	3,05	3,82	4,57	5,58	17,27	19,67	21,9	24,72
12	3,57	4,40	5,23	6,30	18,55	21,03	23,3	26,22
13	4,11	5,01	5,89	7,04	19,81	22,36	24,7	27,69
14	4,66	5,63	6,57	7,79	21,06	23,68	26,1	29,14
15	5,23	6,26	7,26	8,55	22,31	25,00	27,5	30,58
16	5,81	6,81	7,96	9,31	23,54	26,30	28,8	32,00
17	6,41	7,56	8,87	10,08	24,77	27,59	30,2	33,41
18	7,01	8,23	9,39	10,86	25,99	28,87	31,3	34,80
19	7,63	8,91	10,1	11,65	27,20	30,14	32,9	36,19
20	8,26	9,59	10,9	12,44	28,41	31,41	34,2	37,57
21	8,90	10,3	11,6	13,24	29,61	32,67	35,5	38,93
22	9,54	11,0	12,3	14,04	30,81	33,92	36,8	40,29
23	10,2	11,7	13,1	14,85	32,01	35,17	38,1	41,64
24	10,9	12,4	13,8	15,66	33,20	36,41	39,4	42,98
25	11,5	13,1	14,6	16,47	34,38	37,65	40,6	44,31
26	12,2	13,8	15,4	17,29	35,56	38,88	41,9	45,64
27	12,9	14,6	16,2	18,11	36,74	40,11	43,2	46,96
28	13,6	15,3	16,9	18,94	37,92	41,34	44,5	48,28
29	14,3	16,0	17,7	19,77	39,09	42,56	45,7	49,59
30	15,0	16,8	18,5	20,60	40,26	43,77	47,0	50,89

TAULA

SNEDEKOR ETA FISHER. en F BANAKETA

$p(F \geq F_{\alpha}) = \alpha$

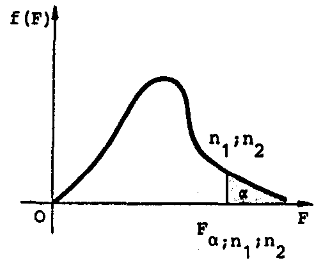

$n_2 \backslash n_1$	1		2		3		4		5	
	α=0,05	0,01	0,05	0,01	0,05	0,01	0,05	0,01	0,05	0,01
1	161,4	4 052	199,5	4 999	215,7	5 403	224,8	5 625	230,2	5 764
2	18,51	98,49	19,00	99,00	19,16	99,17	19,25	99,25	19,30	99,30
3	10,13	34,12	9,55	30,81	9,28	29,46	9,12	28,71	9,01	28,24
4	7,71	21,20	6,94	18,00	6,59	16,69	6,39	15,98	6,26	15,52
5	6,61	16,26	5,79	13,27	5,41	12,06	5,19	11,39	5,05	10,97
6	5,99	13,74	5,14	10,91	4,76	9,78	4,53	9,15	4,39	8,75
7	5,59	12,25	4,74	9,55	4,35	8,45	4,12	7,85	3,97	7,45
8	5,32	11,26	4,46	8,65	4,07	7,59	3,84	7,01	3,69	6,63
9	5,12	10,56	4,26	8,02	3,86	6,99	3,63	6,42	3,48	6,06
10	4,96	10,04	4,10	7,56	3,71	6,55	3,48	5,99	3,33	5,64
11	4,84	9,65	3,98	7,20	3,59	6,22	3,36	5,67	3,20	5,32
12	4,75	9,33	3,88	6,93	3,49	5,95	3,26	5,41	3,11	5,06
13	4,67	9,07	3,80	6,70	3,41	5,74	3,18	5,20	3,02	4,86
14	4,60	8,86	3,74	6,51	3,34	5,56	3,11	5,03	2,96	4,69
15	4,54	8,68	3,68	6,36	3,29	5,42	3,06	4,89	2,90	4,56
16	4,49	8,53	3,63	6,23	3,24	5,29	3,01	4,77	2,85	4,44
17	4,45	8,40	3,59	6,11	3,20	5,18	2,96	4,67	2,81	4,34
18	4,41	8,28	3,55	6,01	3,16	5,09	2,93	4,58	2,77	4,25
19	4,38	8,18	3,52	5,93	3,13	5,01	2,90	4,50	2,74	4,17
20	4,35	8,10	3,49	5,85	3,10	4,94	2,87	4,43	2,71	4,10
21	4,32	8,02	3,47	5,78	3,07	4,87	2,84	4,37	2,68	4,04
22	4,30	7,94	3,44	5,72	3,05	4,82	2,82	4,31	2,66	3,99
23	4,28	7,88	3,42	5,66	3,03	4,76	2,80	4,26	2,64	3,94
24	4,26	7,82	3,40	5,61	3,01	4,72	2,78	4,22	2,62	3,90
25	4,24	7,77	3,38	5,57	2,99	4,68	2,76	4,18	2,60	3,86
26	4,22	7,72	3,37	5,53	2,98	4,64	2,74	4,14	2,59	3,82
27	4,21	7,68	3,35	5,49	2,96	4,60	2,73	4,11	2,57	3,78
28	4,20	7,64	3,34	5,45	2,95	4,57	2,71	4,07	2,56	3,75
29	4,18	7,60	3,33	5,42	2,93	4,54	2,70	4,04	2,54	3,73
30	4,17	7,56	3,32	5,39	2,92	4,51	2,69	4,02	2,53	3,70
40	4,08	7,31	3,23	5,18	2,84	4,31	2,61	3,83	2,45	3,51
60	4,00	7,08	3,15	4,98	2,76	4,13	2,52	3,65	2,37	3,34
120	3,92	6,85	3,07	4,79	2,68	3,95	2,45	3,48	2,29	3,17
∞	3,84	6,64	2,99	4,60	2,60	3,78	2,37	3,32	2,21	3,02

T A U L A (jarraipena)

SNEDEKOR ETA FISCHER. en F BANAKETA

n_2 \ n_1	6		8		12		24		∞	
	α=0,05	0,01	0,05	0,01	0,05	0,01	0,05	0,01	0,05	0,01
1	234,0	5 859	238,9	5 981	243,9	6 106	249,0	6 234	254,3	6 366
2	19,33	99,33	19,37	99,36	19,41	99,42	19,45	99,46	19,50	99,50
3	8,94	27,91	8,84	27,49	8,74	27,05	8,64	26,60	8,53	26,12
4	6,16	15,21	6,04	14,80	5,91	14,37	5,77	13,93	5,63	13,46
5	4,95	10,67	4,82	10,27	4,68	9,89	4,53	9,47	4,36	9,02
6	4,28	8,47	4,15	8,10	4,00	7,72	3,84	7,31	3,67	6,88
7	3,87	7,19	3,73	6,84	3,57	6,47	3,41	6,07	3,23	5,65
8	3,58	6,37	3,44	6,03	3,28	5,67	3,12	5,28	2,93	4,86
9	3,37	5,80	3,23	5,47	3,07	5,11	2,90	4,73	2,71	4,31
10	3,22	5,39	3,07	5,06	2,91	4,71	2,74	4,33	2,54	3,91
11	3,09	5,07	2,95	4,74	2,79	4,40	2,61	4,02	2,40	3,60
12	3,00	4,82	2,85	4,50	2,69	4,16	2,50	3,78	2,30	3,36
13	2,92	4,62	2,77	4,30	2,60	3,96	2,42	3,59	2,21	3,16
14	2,85	4,46	2,70	4,14	2,53	3,80	2,35	3,43	2,13	3,00
15	2,79	4,32	2,64	4,00	2,48	3,67	2,29	3,29	2,07	2,87
16	2,74	4,20	2,59	3,89	2,42	3,55	2,24	3,18	2,01	2,75
17	2,70	4,10	2,55	3,79	2,38	3,45	2,19	3,08	1,96	2,65
18	2,66	4,01	2,51	3,71	2,34	3,37	2,15	3,00	1,92	2,57
19	2,63	3,94	2,48	3,63	2,31	3,30	2,11	2,92	1,88	2,49
20	2,60	3,87	2,45	3,56	2,28	3,23	2,08	2,86	1,84	2,42
21	2,57	3,81	2,42	3,51	2,25	3,17	2,05	2,80	1,81	2,36
22	2,55	3,76	2,40	2,45	2,23	3,12	2,03	2,75	1,78	2,31
23	2,53	3,71	2,38	3,41	2,20	3,07	2,00	2,70	1,76	2,26
24	2,51	3,67	2,36	3,36	2,18	3,03	1,98	2,66	1,73	2,21
25	2,49	3,63	2,34	3,32	2,16	2,99	1,96	2,62	1,71	2,17
26	2,47	3,59	2,32	3,29	2,15	2,96	1,95	2,58	1,69	2,13
27	2,46	3,56	2,30	3,26	2,13	2,93	1,93	2,55	1,67	2,10
28	2,44	3,53	2,29	3,23	2,12	2,90	1,91	2,52	1,65	2,06
29	2,43	3,50	2,28	3,20	2,10	2,87	1,90	2,49	1,64	2,03
30	2,42	3,47	2,27	3,17	2,09	2,84	1,89	2,47	1,62	2,01
40	2,34	3,29	2,18	2,99	2,00	2,66	1,79	2,29	1,51	1,80
60	2,25	3,12	2,10	2,82	1,92	2,50	1,70	2,12	1,39	1,60
120	2,17	2,96	2,01	2,66	1,83	2,34	1,61	1,95	1,25	1,38
∞	2,09	2,80	1,94	2,51	1,75	2,18	1,52	1,79	1,00	1,00

HIZTEGIA

A

aldagai :	variable
aldagai aleatorio:	variable aleatoria
aleatorio:	aleatorio
aurre-hipotesia:	hipótesis previa
azarea:	azar
azare-bariantza:	varianza debida al azar
azare-egoera:	condiciones de azar

B

balio, balore:	valor
banaketa :	distribución
bariantza:	varianza
bariantz-analisia:	análisis de varianza
bariantz-iturria:	fuente de variación
batez-besteko:	promedio
batura kuadratikoa:	suma cuadrática

D

datu:	dato
datu enpirikoak:	datos empíricos
diseinu:	diseño
deduk zio:	deducción

E

egoera berdina:	condiciones análogas
elkarekintza:	interacción
emaitza:	solución, resultado
eragin:	efecto
egarin nabaria:	efecto significativo, efecto notable

eragin sistematikozko faktorea:	factor de efectos sistemáticos
eragin aleatoriozko faktorea:	factor de efectos aleatorios
eredu linealak:	modelos lineales
eremu matematikoa:	modelo matemático
erregresio analisia:	análisis de regresión
erresultatu enpirikoak:	resultados empíricos
errenkada:	fila
estatistiko:	estadístico
estimaketak:	estimaciones
estimatzaileak, neurgarriak:	estimadores
errefus-arloa:	región de rechazo

F

faktore:	factor

G

grafika:	gráfica

H

hipotesi:	hipótesis
hipotesien egiaztapena:	contraste de hipótesis
hipotesiaren errefus-arloa:	región de rechazo de la hipótesis
hipotesia egiaztatu:	aceptar una hipótesis

K

kalkulaera:	forma de calcular
konfidantz-gradua:	grado de confianza
kopuru:	número, cantidad
kuadratiko, batura kuadratiko:	suma cuadrática

L

laburpen praktiko:	resumen práctico
libertate gradu:	grados de libertad

M

maila :	nivel
maila desberdin:	distintos niveles
maila kopurua:	nº de niveles
maila-populazioa:	población de niveles
maximu:	máximo
minimu:	mínimo

N

neurketak:	medidas

O

obserbazio, somazio:	obserbación
obserbazio kopurua:	nº de observaciones
obserbazio kopurua guztira:	nº de observaciones en total
oinarri teoriko:	fundamentos teóricos

P

probabilitate banaketa:	distribución de probabilidades

S

sailkatze sinplea:	clasificación simple
sailkatze gurutzatu bikoitza:	clasificación doble cruzada
sakabanakuntza:	dispersión
sakabanakuntza guztira:	dispersión total
sakabanakuntzaren deskonposaketa:	descomposición de la dispersión

signifikantza-maila:	nivel de significación

T

tegitxota:	celda, casilla
testa:	test

Z

zenbakizko eredu:	modelo numérico
zenbakizko exenplu:	ejemplo numérico
zenbatugarri:	cuantitativo
zenbatugaitz:	cualitativo
zutabe:	columna

BIBLIOGRAFIA

FISHER, Ronald A. "Statistical methods for research workers". Ed. Oliver and Boyd, 1970. Edinburgh.

GEOFFREY DEPPEL, "Design and Analysis: A researcher's handbook". Ed. Prentice-Hall. Inc., Englewood. Cliffs, N. J. 1973.

CHING CHUN LI, Ph. D. " Introduction a la Estadística Experimental" Ed. McGraw-Hill Book Company. New York, 1969.

SCHEFFE, Henry. " The Analysis of Variance". Ed. Librery of Congress. New York, 1959.

WINER, B. J. - "Statistical Principles in experimental design" Ed. McGraw-Hill. New York, 1962.

IVERSEN, Gudmund R. "Analysis of Variance". Ed. Sage University Press. Norpoth, 1976.

YATES, Frank - "Experimental design". London. 1970. Ed. Griffin.

COCHRAN, William G., y COX, Gertrude M., "Experimental design". Ed. Chapman and Hall. 1955.

FEDERER, - "Experimental design".

COX, D. R. - "Planning of Experiments".

KEMPTHORNE, Oscar, "The design and analysis of experiments". 1. 975.